

Επιστημονικό Άρθρο

Η Έννοια της «Προόδου» Πριν από τον Πλάτωνα

Μιχαήλ Μπακαούκας

Διευθυντής, 2ο Γυμνάσιο Σαλαμίνας, Ελλάδα

Η έννοια της γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» (linear progress) εντοπίζεται για πρώτη φορά στους Προσωκρατικούς. Όπως διαπιστώνουμε σε προπλάτωνικά κείμενα, η γραμμική «μη κυκλική πρόοδος» προϋποθέτει έναν σκεπτόμενο άνθρωπο με αυτονομία. Η νοοτροπία που απορρέει από αυτήν την πρόοδο, χωρίς να απορρίπτει τους θεούς εξ ολοκλήρου, διαχωρίζει τους ανθρώπους από την «θεία επέμβαση» και τους καθιστά υπεύθυνους για τις πράξεις τους. Ο θείος νόμος μπορεί να υπάρχει και να είναι αντικειμενικός (φύσει), αλλά οι ανθρώπινοι νόμοι είναι συμβατικοί (θέσει). Ήτοι, απαραίτητη φιλοσοφική-λογική προϋπόθεση, για να αναπτυχθεί η έννοια της γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» τον 5^ο αι. π.Χ. ήταν η αποστασιοποίηση του ανθρώπου από την παντοδυναμία των Θεών και της θεοποιημένης φύσης.

Λέξεις κλειδιά: γραμμική πρόοδος, Προσωκρατικοί, τραγικοί, Ξενοφάνης, Δημόκριτος, Πρωταγόρας, Dodds, Popper

Εισαγωγή

Ο όρος «πρόοδος» εντοπίζεται για πρώτη φορά στον Εμπεδοκλή (5^{ος} αι. π.Χ.) ως εξής: *ὡς δ' ὅτε τις πρόοδον νοέων πλίσσατο λύχνον χειμερὶνὴ διὰ νύκτα*, δηλαδή, «όταν κάποιος σκέπτεται να ταξιδέψει (να εξέλθει) την νύκτα τον Χειμώνα προετοιμάζει το λυχνάρι του» (Diels & Kranz, A84). Η αρχαία ελληνική σημασία της «προόδου» είναι το προχωρείν, το προβαίνειν, η έξοδος εκ του στρατοπέδου, αλλά και μεταφορικά σημαίνει, όπως και σήμερα, την επίδοση, την αναβάθμιση, την βελτίωση (progress). Ήτοι, είναι μια κίνηση, μια πορεία προς τα εμπρός, εμπιρεύουσα εν δυνάμει βελτίωση (Liddell & Scott, 1897, σσ. 1293, Σταματάκος, 1972, σ. 837, Βερναδάκης, σσ. 947-948). Τι είδος όμως βελτίωσης;

Η πλέον διαδεδομένη σήμερα σημασία της «προόδου» (Αγγλ. progress, Γαλλ. progres, Γερμ. Fortschritt) είναι η βελτίωση των όρων ζωής σε οικονομικό επίπεδο (κατανάλωση αγαθών), σε πολιτικό επίπεδο (χειραφέτηση, εκδημοκρατισμός, κοινωνική ασφάλεια, δικαιώματα, ελευθερία) και σε επίπεδο επιστήμης (υψηλότερος μέσος όρος ζωής). Η ιδέα της ιστορικής «προόδου» με αυτήν την έννοια είναι σχετικά πρόσφατη. Εμφανίζεται με τη γέννηση του «διαφωτισμού», τον 17^ο και 18^ο αιώνα μ.Χ., με την άνοδο της χειραφετημένης αστικής τάξης που διεκδίκησε καλύτερη ποιότητα ζωής από τους βασιλείς και τους ευγενείς με τη βοήθεια της οργανωμένης επιστήμης. Η αντίληψη ότι η «πρόοδος» του ανθρώπινου γένους είναι γραμμική και εξελικτική έρχεται σε

αντίθεση με τις αρχαίες «θεωρίες της κυκλικότητας» (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1992, τόμος 51, σσ. 14-15, Μαρκόπουλος, 2017).

Τι Είναι η Θεωρία της «Κυκλικότητας» ή της «Αντίστροφης Προόδου» και Πώς Προέκυψε η Σύγχρονη Έννοια της «Γραμμικής Προόδου»;

Η σύγχρονη έννοια της «γραμμικής προόδου» αντιστρατεύεται μια λαϊκή αντίληψη, η οποία χαρακτήριζε τις περισσότερες παραδοσιακές «μη αστικές» κοινωνίες, όπως είναι και η αρχαία ελληνική. Σε αυτές οι άνθρωποι πίστευαν ότι «η ιστορία επαναλαμβάνεται», ότι «το μέλλον θα επαναλάβει το παρελθόν» και ότι οι δραστικές αλλαγές στην ιστορία γίνονται με «θεία επέμβαση». Η ιστορική αλλαγή γινόταν αντιληπτή ως σημείο παρακμής και χειροτέρευσης της προτέρας καλύτερης θέσης των ανθρώπων. Για παράδειγμα η πτώση του Αδάμ και το παρηκμασμένο σιδερένιο γένος των Ελλήνων (Frankel, 1967, σσ. 483-487).

Η σύγχρονη έννοια της «γραμμικής προόδου» προέκυψε από τη διαμάχη των λεγόμενων «αρχαίων» και «μοντέρνων» διανοητών του 17ου αι. για το εάν οι αρχαίοι συγγραφείς ήταν όντως ακλόνητες αυθεντίες. Το ζωτικό ερώτημα τότε, όπως και τώρα, ήταν «ποια πρέπει να είναι η διανοητική μας στάση απέναντι στο παρελθόν, δεκτική ή κριτική;». Οι μοντέρνοι αντέστρεψαν την εσφαλμένη, κατά την γνώμη τους, άποψη ότι οι αρχαίοι συγγραφείς είναι οι παππούδες μας και γι' αυτό αξίζουν την προσοχή μας, λέγοντας ότι, αφού στην πραγματικότητα αυτοί εκφράζουν την παιδική ηλικία της ανθρωπότητας, εμείς είμαστε πιο αναπτυγμένοι και ως εκ τούτου δεν πρέπει να δεχθούμε τις παρωχημένες απόψεις τους περί «κυκλικής προόδου» (Fontenelle, 1825).

Η Αρχαία Ελληνική Έννοια της «Προόδου» - Πίστευαν Όλοι οι Αρχαίοι Έλληνες Διανοητές στην «Κυκλική ή Παρακμιακή Πρόοδο»;

Στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε την αρχαία ελληνική έννοια της «προόδου» πριν από τον Πλάτωνα θα ξεκινήσουμε από την αξιωματική πλέον στην έρευνα διαπίστωση του Dodds (1973) ότι οι αρχαίοι Έλληνες μόνο στον «χρυσό αιώνα του Περικλέους» (ήδη πριν από τον Πλάτωνα) πίστευαν στην σύγχρονη έννοια της «γραμμικής προόδου» και όχι στην «κυκλική πρόοδο». Κατά τον Dodds:

Η αρετή είναι διδακτή: κρίνοντας ο άνθρωπος τις παραδόσεις του, εκσυγχρονίζοντας το Νόμο, που οι πρόγονοί του δημιούργησαν, και εξαλείφοντας απ' αυτόν τα τελευταία ίχνη της βαρβαρικής ηλιθιότητας θα μπορούσε να αποκτήσει μια νέα τέχνη του ζην, και η ανθρώπινη ζωή θα μπορούσε να υψωθεί σε νέα επίπεδα, που κανένας δεν τα είχε ονειρευτεί μέχρι τώρα. Μια τέτοια ελπίδα είναι κατανοητή για τους ανθρώπους εκείνους που είχαν γίνει μάρτυρες στη γρήγορη ανάπτυξη της υλικής ευημερίας μετά τους Περσικούς πολέμους, και τη δίχως προηγούμενο άνθηση του πνεύματος, που κορυφώθηκε στα μοναδικά επιτεύγματα της Αθήνας του Περικλή. Για τη γενιά αυτή η χρυσή εποχή δεν ήταν ο χαμένος παράδεισος του σκοτεινού παρελθόντος, καθώς πίστευε ο Ησίοδος. Γι' αυτούς βρίσκεται όχι πίσω, αλλά

μπροστά κι όχι πολύ μακριά τους. Σε μια πολιτισμένη κοινότητα, διεκήρυττε με τόλμη ο Πρωταγόρας, ο χειρότερος πολίτης είναι κίολας πολύ καλύτερος απ' τον δήθεν ευγενή άγριο.

(Dodds, 1977, σ. 157)

Ο Dodds αποδίδει αυτήν την εννοιολογική μεταβολή της «προόδου» σε οικονομικούς λόγους, ήτοι, σε άνοδο του βιοτικού επιπέδου με συνακόλουθη πνευματική ανάπτυξη στην Αθήνα. Οι φιλοσοφικοί λόγοι, όμως, είναι κρυμμένοι στα ίδια τα αρχαία κείμενα, στα οποία φαίνεται τι άλλαξε στη νοοτροπία των διανοητών μαζί με το βιοτικό επίπεδο.

Για να εντοπίσουμε και να κατανοήσουμε την αρχαία ελληνική αντίληψη «περί της προόδου», θα ανατρέξουμε πρώτα στα προπλατωνικά κείμενα του Ησίοδου, τα οποία υποστηρίζουν την «κυκλική ή παρακμιακή πρόοδο» και έπειτα στα προπλατωνικά χωρία, στα οποία αναφέρεται για πρώτη φορά στην ιστορία των ιδεών μια γραμμική «μη κυκλική πρόοδος» (linear progress). Ο Ησίοδος παρουσιάζει την «κυκλική πρόοδο» ως εξής:

Χρυσό πρώτα-πρώτα γένος από ανθρώπους με λαλιά

Οι αθάνατοι εκάμαν που 'νοι στα ολύμπια δώματα...

Και όπως οι θεοί εξούσαν, ξενοιαστο νου έχοντας,

Δίχως πόνο, δίχως θλίψη και κακά γεράματα ...

Δεύτερο κατόπι γένος και πολύ χειρότερο αργυρό

Κάμαν αυτοί που έχουν ολύμπια δώματα,

Στο χρυσό ούτε στη φύτρα όμοιο ούτε και στον νου...

Πολύ λίγο ζούσαν χρόνο, έχοντας και βάσανα

Απ' τις αμυαλιές. Το θράσος τ' άτσαλο δεν δύνονταν

Πέρα να κρατήσουν ούτε να λατρεύουν τους θεούς

Ήθελαν ούτε θυσίες πάνω σε ιερούς βωμούς,

Ως οι άνθρωποι θέσπισαν κατά τόπους. Κι έπειτα

Τούτους μες στη γη ο Δίας χολωμένος έκρυσσε

Κι ο πατέρας Δίας τρίτο, γένος άλλο από θνητούς,

Χάλκινο έκανε, που διόλου στ' αργυρό δεν έμοιαζε

Φοβερό και τρομερό. Μέλημά τους του Άρη έργα θλιβερά

και αδιαντροπιές... κι αυτούς τους πήρε μαύρος θάνατος

Ας μην έσωνα ποτέ μου με τους πέμπτους να ' μια εγώ...

Γιατί τώρα το γένος είναι σιδερένιο και ποτέ

μέρα και νύχτα δεν θα πάμουν κάματος και βάσανα...

άθλιοι κι ούτε θεία δίκη θα λογιάζουν....

Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι*, σσ. 109-201, στο Ρούσσο (1999): 199, σσ. 92-99

Αυτός ο προπλατωνικός μύθος με τα διαδοχικά δημιουργημένα ανθρώπινα γένη, με την απαισιοδοξία για το φαινόμενο της ζωής, με την ουτοπική ιδέα ότι η ζωή ξεκίνησε από ιδανικές μορφές και κατέληξε στην έσχατη αθλιότητα, με βαθμιαία πτώση της αξίας της ζωής αισθητοποιημένη με τα πιο ευτελή μέταλλα, κατά τον Dodds (1973, 1977), επανήλθε στο προσκήνιο δριμύτερος στον Πλάτωνα και στην παραγμένη ελληνιστική περίοδο. Γι' αυτό και ο Popper (1980, 1982) στο έργο του *Η Ανοικτή Κοινωνία και οι Εχθροί της* επικρίνει τον Πλάτωνα μαζί με τον Hegel και τον Marx για «ανορθολογικό ιστορικισμό». Ο

ανορθολογικός ιστορικισμός, κατά την σύγχρονη έρευνα, είναι «the implied theory of history – that the world is a flux, as much in physical nature as in human affairs» (Margolis, 1995, σσ. 208-210). Ήτοι, κατά τον Popper, αυτός ο ιστορικισμός βασίζεται σε μια λανθασμένη φυσικαλιστική, επιστημονιστική αναλογία και ταυτοποίηση φύσης και κοινωνίας μεταξύ των οποίων δεν υπάρχει άμεση «ντετερμινιστική» αιτιακή σχέση (Wilkins, 1978, σσ. 178-179).

Για να κατανοήσουμε το λάθος του «πλατωνικού ιστορικισμού» και την προσωκρατική υπέρβασή του πρέπει πρώτα να απαντήσουμε στο ερώτημα «πώς» και «γιατί» διετυπώθη η έννοια της γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» στους προπλατωνικούς συγγραφείς. Κατά τον Guthrie (1969, σσ. 60-67, 78-79, 80-83, 242-3), τον 5^ο αι. π.Χ. οι θεωρίες της γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» προέκυψαν ως φυσική συνέπεια των προσωκρατικών υλιστικών θεωριών περί εξέλιξης της ζωής από την άψυχη ύλη, θεωρίες που αντικατέστησαν την μυθική ιδέα της παρακμής της πρωτόγονης τελειότητας του χρυσού γένους. Αυτές οι προπλατωνικές θεωρίες εντοπίζονται στον Ξενοφάνη, στον Δημόκριτο (που απηχεί προπλατωνικές επιστημονικές θεωρίες), στον Αισχύλο, στον Σοφοκλή, στον Ευριπίδη, στα Ιπποκρατικά κείμενα, στον σοφιστή Πρωταγόρα και στον αριστοκράτη Κριτία.

Ειδικότερα, ο Σοφοκλής στην *Αντιγόνη* στιχ. 332-371 (περί το 440 π.Χ.) με τον χορό, αν και δεν περιγράφει την αρχική άγρια κατάσταση των ανθρώπων, μιλάει για την «τεχνολογική πρόοδο» του ανθρώπου, η οποία τον απελευθέρωσε από τις δυνάμεις της φύσης με την σύγχρονη έννοια. Ο Αισχύλος στον *Προμηθέα Δεσμώτη* στιχ. 442-68, 478-506, περί το 450 π.Χ., θεωρεί τον Προμηθέα ως δάσκαλο της σοφίας των ανθρώπων. Ο Ευριπίδης, στις *Ικέτιδες* (*Suppliques* 201-213, γρ. 421), παρουσιάζει τον Θησέα ως αντιπρόσωπο της Αθηναϊκής δημοκρατίας εναντίον του τυράννου από τη γενιά του Κρέοντος και δεν ορίζει ως δάσκαλο της σωφροσύνης κάποιον Θεό (Lesky, 2010, σσ. 152-153), ενώ στο Σοφοκλή είναι μόνος του ο άνθρωπος αυτουργός της σοφίας και της προόδου του (Guthrie, 1969, σσ. 60-61).

Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» οι πρώτοι άνθρωποι ζούσαν ως ζώα χωρίς ρούχα και σπίτια σε σπηλιές. Συγκεντρώνονταν ανοργάνωτα και τρέφονταν με ό,τι εύρισκαν, ακόμη και με κανιβαλισμό. Πέθαιναν εύκολα από αρρώστιες και επιθέσεις ζώων. Η ανάγκη της επιβίωσης ωστόσο και της έλλογης επικοινωνίας τούς έκαναν να οργανωθούν σε κοινότητες και να αναπτύξουν γλώσσα. Επίσης, πέρασαν και ένα στάδιο αποθήκευσης τροφίμων για το χειμώνα και καλλιέργειας της γης. Αυτή η «πρόοδος» ήταν και η αρχή του πολιτισμού, η αρχή της αναγνώρισης των δικαιωμάτων των άλλων, του νόμου και της τάξης [*αἰδώς, δίκη*] (Lesky, 2010, σ. 153). Γι' αυτό και η θεά της γης *Δήμητρα* ονομάστηκε *Θεσμοφόρος* (γεννήτρια των θεσμών). Όπως το επιβεβαιώνει και ο Rousseau (1987) στο έργο του *The Origin of Inequality*, ποιος θα ήταν τόσο παράλογος ώστε να καλλιεργεί γη σε μια κοινωνία άνομη χωρίς θεσμούς και προστασία; Έτσι, σπίτια και πόλεις χτίστηκαν, χρησιμοποιήθηκε η φωτιά στη μαγειρική και στη μεταλλουργία, πλοία ναυπηγήθηκαν, άρχισε το ποντοπόρο εμπόριο και οι αρρώστιες ελέγχθηκαν. Τα ίδια περίπου υποστηρίζουν ο Ξενοφάνης και ο προπλατωνικός σοφιστής Πρωταγόρας στο χαμένο έργο του *περί τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως*, αλλά και στον μύθο του περί γενέσεως του

πολιτισμού στον διάλογο του Πλάτωνος *Πρωταγόρας* [320cff] (Guthrie, 1969, σσ. 61-67).

Αυτή η ορθολογική ανάλυση της ανθρώπινης «προόδου» σε οικονομικό, επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο ήλθε σε άμεση αντίθεση προς τις παλαιές θρησκευτικές αντιλήψεις της παρακμής (“of degeneration from an age of perfection”), σαν το «χρυσό γένος» του Ησίοδου ή «την εποχή της φιλότιτος» στους «Καθαρμούς» του Εμπεδοκλή, όπου η καλοσύνη του «καθαρμένου» ανθρώπου ταυτιζόταν με την αφθονία της φύσης μέσα από μυστήρια Ελευσινιακού τύπου (στην ουσία εντελώς άγνωστα σε μας). Η έρευνα παραδέχεται ότι πηγή αυτής της ορθολογικής ανάλυσης είναι ο γνωστός στην Αθήνα προσωκρατικός φιλόσοφος Ξενοφάνης (+470 π.Χ.), ο οποίος δεν πιστεύει στην «μη κυκλική πρόοδο» και απορρίπτει την «παρακμή» ως εξής (Guthrie, 1969, σσ. 62-63, Βέικος, 1988, σσ. 94-96, Βουδούρης, 1988, σσ. 68-70):

οὔτοι ἀπ’ ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖσ’ ὑπέδειξαν, ἀλλὰ χρόνω ζητοῦντες ἐφευρίσκουσι ἄμεινον

οι Θεοί δεν αποκάλυψαν στον άνθρωπο όλα τα πράγματα εξ αρχής, αλλά σταδιακά, με έρευνα, οι άνθρωποι τα βρίσκουν και βελτιώνονται

(Diels & Kranz, B18)

Κατά τον Popper (1975, σσ. 149-153), ο Ξενοφάνης χαράσσει τον ορθό τρόπο της επιστημονικής έρευνας. Κατ’ αυτόν, ο ανθρώπινος πολιτισμός προχωρεί προς το καλύτερο και υπάρχει η καλώς νοούμενη γραμμική «μη κυκλική» πρόοδος, η οποία συνδέεται με τις συνεχείς έρευνες των επιστημόνων και των σοφών και όχι με την ανθρωπομορφική θρησκεία, η οποία πλανάται, όταν υποστηρίζει την «κυκλική πρόοδο» και αποδίδει στους Θεούς «ανθρώπινα ελαττώματα» (Diels & Kranz, B 15, 16). Ο ανθρωπομορφισμός είναι, κατά τον Ξενοφάνη, υποκειμενικός και άνευ αξίας και η ομηρική και ησιόδεια πολυθεϊστική θεολογία, οι οποίες δέχονται την αντίληψη περί «κυκλικής προόδου», πρέπει να εγκαταλειφθούν (*εἷς καὶ ἀσώματος ὁ Θεός* Diels & Kranz, B 23). Γι’ αυτό και στους ανθρώπους δεν υπάρχει απόλυτη θεϊκή γνώση, αλλά μόνο γνώμες (*καὶ το μὲν οὖν σαφές οὔτις ἀνὴρ ἴδεν.... δόκος δ’ ἐπὶ πᾶσι τέτυκται* Diels & Kranz, B 34). Αυτήν ακριβώς την κριτική στάση απέναντι στους θεούς επιβεβαιώνει και ο προπλατωνικός Πρωταγόρας με την γνωστή ρήση του *περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ’ ὡς εἰσὶν οὔθ’ ὡς οὐκ εἰσὶν οὔθ’ ὅποιοι τινες ἰδέαν* (δεν μπορώ να γνωρίζω ούτε αν υπάρχουν οι θεοί ούτε αν δεν υπάρχουν ούτε ποια μορφή έχουν Diels & Kranz, B4).

Σε όλα τα προαναφερθέντα κείμενα η γραμμική «μη κυκλική πρόοδος» προϋποθέτει έναν άνθρωπο με αυτενέργεια. Γι’ αυτό και ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνος, εν αντιθέσει προς τον Πλάτωνα, λέγει ότι, αν και την «έντεχνον σοφίαν» την έδωσε ο Προμηθέας στους ανθρώπους, «η πολιτική αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά διδάσκεται» (322 a-cff), δηλαδή μπορεί να την αποκτήσει οποιοσδήποτε άνθρωπος, φτωχός ή πλούσιος, δημοκράτης ή αριστοκράτης από έναν καλό δάσκαλο σαν τον Πρωταγόρα και να «προοδεύσει» στην πολιτική. Με άλλα λόγια, η νοοτροπία της «μη κυκλικής προόδου», χωρίς να απορρίπτει τους θεούς εξ ολοκλήρου, διαχωρίζει τους ανθρώπους από την «θεία επέμβαση» και τους καθιστά υπεύθυνους για τις πράξεις και την εξέλιξή τους. Ο

θείος νόμος μπορεί να υπάρχει και να είναι αντικειμενικός (φύσει), αλλά οι ανθρώπινοι νόμοι, κατά τους υποστηρικτές της γραμμικής «μη κυκλικής προόδου», είναι συμβατικοί (θέσει).

Εντέλει, η εν λόγω πολιτική αποστασιοποίηση του ανθρώπου από την (θεοποιημένη) φύση επιβεβαιώνεται και από τον προπλατωνικό σοφιστή Γοργία, ο οποίος το 427 π.Χ. είχε έλθει στην Αθήνα από τους Λεοντίους της Σικελίας ως αρχηγός διπλωματικής αντιπροσωπείας, για να πείσει τους Αθηναίους να βοηθήσουν την πόλη του εναντίον των Καρχηδονίων, αλλά και με τον *Ολυμπικό* του λόγο προέτρεψε τους Έλληνες τον 5^ο αι. π.Χ. να ενωθούν κατά των βαρβάρων (Diels & Kranz, A4, B7, B8). Μάς παραδίδει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* 1275b26 ότι, κατά τον Γοργία, ορθώς η ιδιότητα του πολίτη δεν εξαρτάται από την καταγωγή του, δηλαδή από τον εάν και οι δύο γονείς του είναι πχ. Αθηναίοι ή Λαρισάιοι, αλλά από μια πολιτική πράξη διαμέσου της οποίας η πόλις τον αναγνωρίζει ως πολίτη. Το κατ' αναλογίαν παράδειγμα του Γοργία αντλείται από την Λάρισα, όπου ο ίδιος έζησε ως ξένος και πέθανε τον 4^ο αι. π.Χ. (Σκουτερόπουλος, 1991, σ. 162, Kennedy, 1972, σ. 38):

καθάπερ ὄλμοις εἶναι τοὺς ὑπὸ τῶν ὀλμοποιῶν πεποιημένους, οὕτω και Λαρισαίους τοὺς ὑπὸ τῶν δημιουργῶν πεποιημένους• εἶναι γάρ τινες λαρισσοποιούς ὅπως τα γουδιά τα ἔχουν φτιάξει κατασκευαστές γουδιῶν, ἔτσι και οι Λαρισάιοι δημιουργούνται ἀπὸ τεχνίτες που κατασκευάζουν Λαρισάιους
(Diels & Kranz, A 19)

Σε αυτό το κριτικό πλαίσιο του 5^{ου} αι. π.Χ., ο προπλατωνικός σοφιστής Κριτίας (+403 π.Χ.), οπαδός της «μη κυκλικής προόδου», στο έργο του «Σίσυφος», σαν τον Πρωταγόρα και τον Πρόδικο, παρουσιάζει την θρησκεία σαν μια συμβατική εφεύρεση του νομοθέτη, για να αποτρέψει τους αδικούντες από την αδικία, ενσταλάζοντας στην ψυχή τους το φόβο του Θεού (Guthrie, 1969, σσ. 60-67, 78-79, 80-83, 242-3). Ήτοι, ποιος είναι ο ρόλος των παντοδύναμων θεών, οι οποίοι στον Ησίοδο «στα ολύμπια δώματά τους» επεμβαίνουν και δεν επιτρέπουν στον άνθρωπο να μη τους λατρεύει; Εδώ πλέον με τις νέες θεωρίες των προσωκρατικών οι θεοί δεν είναι παρά φυσικά φαινόμενα τα οποία, κατά τον Δημόκριτο, τα συλλαμβάνουμε ως «απορροές υλικών εικόνων», δηλαδή είναι σύνολα πολύ λεπτών υλικών ατόμων που ερεθίζουν τις αισθήσεις μας προκαλώντας μας διάφορες εντυπώσεις. Με άλλα λόγια, τα φυσικά φαινόμενα (φύσει) διαχωρίζονται από την «ανθρώπινη αντίληψη», η οποία είναι συμβατική (θέσει) και γι' αυτό δημιουργεί πολλές υποκειμενικές εικόνες για τους Θεούς (Guthrie, 1969, σσ. 473-6). Απόδειξη της εν λόγω προσωκρατικής κριτικής αποστασιοποίησης από τους θεούς είναι και η άποψη του Ξενοφάνη ότι αν «αν τα βόδια, τα άλογα ή τα λιοντάρια είχαν χέρια ή αν ζωγράφιζαν με τα χέρια τους ... τα άλογα θα απεικόνιζαν τους θεούς σαν άλογα και τα βόδια σαν βόδια» (Diels & Kranz, B15).

Μια επιπλέον ενδιαφέρουσα πτυχή της θεωρίας της προσωκρατικής γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» είναι και η Δημοκρίτεια θεωρία περί της αρχικής πηγής της γλώσσας. Κατά τον «Κρατύλο» του Πλάτωνος, δύο ήταν οι θεωρίες περί γλώσσας και νοήματος. Σύμφωνα με την «πραγματοκρατική» (αναφορική) θεωρία οι λέξεις ταυτίζονται με το φυσικό αντικείμενο, το οποίο

αναπαριστούν λεκτικώς, μια θεωρία που δεν διαχωρίζει το «ανθρώπινο» από το «φυσικό», συμφωνώντας με την θεωρία της «κυκλικής προόδου». Σύμφωνα με την δεύτερη προσωκρατική θεωρία του 5^{ου} αι. π.Χ. (πριν από τον Πλάτωνα), οι λέξεις είναι απλώς ήχοι, τους οποίους συμβατικώς οι άνθρωποι συνδέουν με τα πράγματα, δηλαδή η γλώσσα είναι μια τεχνητή κατασκευή του ανθρώπου, μια θεωρία που σαφώς διαχωρίζει «το φυσικό» από το «ανθρώπινο» (Guthrie, 1969, σσ. 473-6).

Συμπέρασμα

Ως εκ τούτου, απαραίτητη φιλοσοφική-λογική προϋπόθεση, για να αναπτυχθεί η έννοια της προσωκρατικής γραμμικής «μη κυκλικής προόδου» τον 5^ο αι. π.Χ. ήταν η **αποστασιοποίηση του ανθρώπου από την παντοδυναμία της θεοποιημένης φύσης και των θεών**, οι οποίοι στο νου του αρχαία Έλληνα ταυτίζονταν εν πολλοίς με τις δυνάμεις της φύσης και με μια «σταθερή αντικειμενική πραγματικότητα», η οποία επαναλαμβάνεται όπως τα φυσικά φαινόμενα. Δηλαδή, απαιτείται **διαχωρισμός του «ανθρώπινου» από το «φυσικό, το υλικό, το θεϊκό»**. Αυτό έγινε πριν από τον Πλάτωνα, τον 6^ο και 5^ο αι. π.Χ., με τους Προσωκρατικούς σαν τον Πρωταγόρα, τον Ξενοφάνη και τον Δημόκριτο (Μπακαούκας, 2019).

Με άλλα λόγια, δύο είναι τα λογικά προαπαιτούμενα, τα οποία οδήγησαν στην σύλληψη της σύγχρονης γραμμικής «μη κυκλικής» έννοιας της προόδου (κατά Dodds μόνο στην Αθήνα τον 5^ο αι. π.Χ.): α) Η ευημερία και η πνευματική ανάπτυξη της Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ. και β) υπό το κράτος αυτής της ευημερίας η πρόσληψη και ο ενστερνισμός των ορθολογικών προσωκρατικών επιχειρημάτων υπέρ της **αποστασιοποίησης του «θείου» από το «ανθρώπινο»** από τους εν Αθήναις τραγικούς ποιητές, φιλοσόφους και σοφιστές.

Βιβλιογραφία

- Diels, H., Kranz, W. (2005, 2007). *Die Fragmente der Vorsokratiker*. (Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα των Προσωκρατικών). Τόμοι Α & Β. Μετάφραση & Επιμέλεια: Β. Α. Κύρκος. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμας.
- Dodds E. R. (1977). *Οι Έλληνες και το παράλογο*. Μετάφραση: Γ. Γιατρομανωλάκης. Καρδαμίτσα.
- Lesky, A. (2010). *Η Τραγική Ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων. Ο Ευριπίδης και το τέλος του είδους*. Μετάφραση: Νίκος Χ. Χουρμουζιάδης. 5η Έκδοση. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Popper, K. (1980, 1982). *Η Ανοικτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*. Τόμοι Ι & ΙΙ. Μετάφραση: Ειρήνη Παπαδάκη. Δωδώνη.
- Βέικος, Θ. (1988). *Οι Προσωκρατικοί*, Ζαχαρόπουλος. Αθήνα.
- Βουδούρης, Κ. (1988). *Προσωκρατική Φιλοσοφία*. Ιωνία.
- Βερναδάκης, Γ. (χχ). *Λεξικόν Ερμηνευτικόν*. Τόμος 2. Αθήνα: ΑΤΛΑΣ.
- Μαρκόπουλος, Ι. Ν. (2017, 23 Μαΐου). *Η ιδέα της προόδου στην αρχαιότητα, Απόψεις*. EfSyn.
- Μπακαούκας, Μ. (2019). *Από τη μαγεία και τη θεογονία στην προσωκρατική φιλοσοφία. Η γέννηση της (προσωκρατικής) φιλοσοφίας κατά την αρχαία δοξογραφία. Επιστημονική*

Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος, Διάλογος «Σπουδές στη Θεολογία», 196-204. ΕΑΠ.

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα (1992). Τόμος 51.

Ρούσσο, Ε. (1999). *Προσωκρατικοί. Ιστορική Εισαγωγή*. Τόμος Ι. Εκδόσεις Στιγμή.

Σκουτερόπουλος, Ν. Μ. (1991). *Η Αρχαία Σοφιστική. Τα σωζόμενα αποσπάσματα*.

Επιμέλεια κειμένων, μετάφραση σχολιασμός, Εκδόσεις Γνώση. Αθήνα.

Σταματάκος, Ι. (1972). *Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Φοίνιξ.

Ξενόγλωσση

Dodds, E. R. (1973). *The Ancient Concept of Progress and Other Essays on Greek Literature and Belief*. Oxford Clarendon Press.

Fontenelle, B. (1825). *Digression sur les anciens et les modernes* (1683). (Digression on the Ancients and the Moderns (1683)). Vol. IV. Paris.

Frankel, C. (1967). The Idea of Progress. *The Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 5-6. MacMillan.

Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy, III*. Cambridge.

Kennedy, G. (1972). Gorgias. In Rosamond Kent Sprague (ed.), *The Older Sophists. A complete translation of the fragments in Die Fragmente Der Vorsokratiker edited by Diels-Kranz*. Columbia: University of South Carolina Press.

Liddell, H., Scott, R. (1897). *A Greek-English Lexicon*. 8th Edition. New York: American Book Company.

Margolis, J. (1995). Historicism. In J. Kim Ernest Sosa (ed.), *A Companion to Metaphysics*, 208-210. Blackwell.

Popper, K. (1975). Back to the Presocratics. In D. Furley, R. Allen (eds.), *Studies in Presocratic Philosophy*, I. Routledge.

Rousseau, J.-J. (1987). *Discourse on the Origin of Inequality*. Translated and Edited by Donald A. Cress. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.

Wilkins, B. T. (1978). *Has History any Meaning? A Critique of Popper's Philosophy of History*. Hassocks, Sussex, USA: The Harvester Press.

The Concept of “Progress” Before Plato

Michael Bakaoukas

Principal, 2nd Gymnasium of Salamis, Greece

The concept of linear progress was first found in the Pre-Socratics. As we see in pre-Platonic texts, linear progress presupposes a thinking man with autonomy. The mentality that results from this progress, without rejecting Gods entirely, separates people from “divine intervention” and makes them responsible for their actions. Divine law may exist and be objective (by nature), but human laws are conventional (by position). In other words, a necessary philosophical prerequisite for the development of the concept of linear progress in the 5th century BC was the distancing of man from the omnipotence of the Gods and the deified nature.

Keywords: *linear progress, Presocratics, tragic poets, Xenophanes, Democritus, Protagoras, Dodds, Popper*

